

HERBJØRG WASSMO

VEIEN Å GÅ

Dokumentarroman

Utkommet første gang 1984
2. opplag 1984
3.-4. opplag 1984
I Gyldendal Pocket 1985
3. utgave (Gyldendal Pocket) 2002

© Gyldendal Norsk Forlag AS 1984

Printed in Norway
Sats/trykk/innbinding: AIT Trondheim AS, 2002
Papir: 55 g Snowbulk (2,3)
Boken er satt med 11/13 p. Sabon
Omslagsillustrasjon: Inger Sandved Anfinssen
Forsidedesign: Agnete Strand
Seriedesign: Gyldendals designavdeling

ISBN: 82-05-30826-8

FORORD

Krigen har alltid vært heltens historie, og den skrevne historie heltens og seierherrens svart-hvite beretning. Sjelden med bilder av enkeltmenneskets skjebne uten at det er med på å støtte opp om heltens rolle. Det ville antagelig skjult helter og generaler for ettertiden – i blod, svette og sult – som ikke var deres egen. Og det ville gitt oss en sannere og mere nyansert krigshistorie.

Mennesket har heldigvis stor evne til å tilpasse seg, overleve og fortrenge, og står tilsynelatende opp av asken som blir igjen etter enhver krig. Kanskje er det dette som gjør at vi stadig eksisterer som art på kloden.

Forfatteren vil med denne boka minne om at enkeltindividet, kvinner og barn – også er en del av krigens makabre og forvirrende bilde, selv om de ikke får sine navn gravert inn på minnesteiner eller i heltenes beretning. De gjemmer sine lidelser og sin lojalitet og bestemmer sjelden sin skjebne. Generaler og helter vinner kriger. Enkeltmennesket mister legemsdeler, hjem, familie – eller livet.

Med de våpen vi har i dag kan det se ut som om

det er selve krigen som er enkeltmenneskets reelle fiende, uansett hvilken side du befinner deg på. Men hvorfor er vi så ikke kommet lenger i arbeidet med å ta konsekvensen av denne felles fiende i dagens storpolitikk?

Denne boka gir ikke noe svar på spørsmålet, selv om forfatteren av hele sitt hjerte skulle ønske at den gjorde. Dette er et stykke krigsberetning som ikke forteller om det storpolitiske spillet, kampen i skyttergravene, på havet eller i luften. Men om en liten familie som måtte rømme fra et okkupert Norge over grensen til Sverige. Det hendte 1944–45, i delvis tretti kuldegrader, østavindskuling og i dårlig utstyr. De kom fra det vesle tettstedet Lødingen på Hinnøy i Nordland, der en liten gruppe arbeidet aktivt mot tyskerne. Flere ble tatt og satt på Grini. Vår familie ble sirklet inn av tyskerne og rømte for ikke å bli tatt. Far, mor og gutten på fem år.

Kvinna visste hva mannen drev med, men kjente ikke detaljene. Likevel var det for farlig for henne å bli igjen med barnet. Hun hadde bakt utallige brød som ble brakt til karene som lå i dekning i fjellene, eller som ble skjult på familiens soverom i Vika uten at hennes foreldre som bodde i samme huset, visste noe. Hun hadde også kjent angsten for at lyden av senderen som var på loftet skulle røpe dem når de tyske vaktssoldatene patruljerte rett forbi husveggen.

Mannen var med som nøytralitetsvakt i Finnmark under Finlandskrigen, november 39 og januar 40. I krigsårene drev han med motstandsarbeide – til fots

over grensen til Sverige, og gjennom radio til London. Til sist ble det for farlig å være i Lødingen, og den lange vandringen fra Efjord (nå i Ballangen kommune), opp fjellsida og innover viddene til Sverige måtte gjøres. Der kjempet de sin egen ensomme krig mot naturkreftene med en tysk streifpatrulje som blodhund i hælene. Forfatteren har gjort seg tanker om hvorvidt de noen gang fikk kjempet den kampen til ende – eller om de må føre den resten av livet, mens vi andre – som slapp lettere – ikke har evne eller overskudd til å forstå det.

Selve historien og de geografiske opplysningene er identisk med det som virkelig hendte. Hovedpersonene lever og forfatteren har kunnet gå direkte til kilden etter opplysninger. Men det vil alltid være fragmenter av opplevelser og følelser i et menneskes liv som det tier om eller fortrenger og helst vil slippe at utenforstående holder under lupen. Særlig kanskje dersom en har slike minner å se tilbake på som denne familien har. Dette har forfatteren måttet respektere.

Det indre liv – tanker og følelser – som personene i boka viser oss, er derfor ren fiksjon og må i sin helhet belastes forfatteren – ikke modellene. Førti år er dessuten lang tid, og ville i alle fall umuliggjøre en reell rekonstruksjon av følelser og tanker. Forfatteren har likevel prøvd å ta vare på hovedpersonenes identitet og egenart slik hun kjenner dem i dag. Bipersonene har hun fritt diktet om eller konstruert.

Boka er blitt til i et ønske om å avdekke litt

av enkeltmenneskets – da i første rekke kvinna og barnets skjebne i krigsspillet.

Vi er alle enkeltmennesker. Det er slik vi gjenkjenner hverandre, så vi kan se virkeligheten og bekjempe det negative ved mytene og heltene i krig – og fred.

Til slutt vil jeg rette en inderlig takk til de tre som gjennom sin beretning har gjort det mulig å skrive denne boka.

Han er fem år og vet at det er noe helt spesielt med morfars jordkjeller. Utvendig er den som andre jordkjellere, men ingen får komme inn i den mere. Ikke bestefar engang!

Gutten husker godt den høye hvelvingen og steintaket der inne. Far har sagt at det var fordi den var så solid og gjort av granitt at de tok den.

En dag hadde far stått og delt ei tønne med smør i porsjoner til folk som han kjente. Tønna var kommet med båt sent kvelden før, og ble kjørt til jordkjelleren i all hemmelighet. Gutten fikk se på, men han skjønnte at far egentlig ikke ville at han skulle oppdagget smøret. Det gjorde dagen fryktelig spennende og betydningsfull. Han satte seg på en tom potetkasse og visste at dette var noe helt for seg selv. Tidde bom stille og var liksom ikke der. Folk kom og gikk med smørpakken i veska, under trøya eller tilforlatelig i kåpelommen.

Da kom plutselig havnekaptein Andriano inn den store døra til jordkjelleren og hilste stivt på far med ord som nok var til å forstå, men som ikke var riktige likevel. Det var fordi han var tysk. Han hadde

med seg Jens Bådsmann også. Far sa ingen ting mens de to karene så seg rundt i jordkjelleren. Andriano sa noe om at det var en bra kjeller. Han ville gjerne se på den. Så kikket han opp i tønna og skrøt av smøret. Far ble rar i fjeset og kom med ei historie om at det var televerket sitt smør og det skulle fordeles på dem som arbeidde på telegrafen. Andriano gjorde honnør og gikk ut uten å svare på det. Jens Bådsmann fulgte hakk i hæl. Gutten satt og hadde god lyst til å si at den og den som hadde vært der inne ikke arbeidet på telegrafen, men han gjorde det ikke. Det var liksom noe med fars fjes som holdt han fra det.

De har ingen potetkjeller mer. Den er blitt ammunisjonslager og blir passet på av flere unge gutter i uniform. Han synes at de snakker rart – og at det er underlig å tenke på at de går med gevær som kan gjøre folk døde på et sekund, når de samtidig smiler og har røde kinner fordi de går der ute i frosten i timesvis. Noen ganger synger de også.

Han vet godt hva ammunisjon er for noe. Det er patroner og slikt som en kan skyte folk med. Der-som en har gevær. Tyskerne peker på russefangene med gevær og roper og kommanderer. Ungene stjeler seg rett som det er til å se på når det tause toget av russefanger blir drevet nedetter veien til Vika der de arbeider på veien. De bygger bru og bunkers også. De slår pukk med slegger og triller den på veien. De sier ingen ting. Arbeider med bøyd nakke under

de bryske kommandoropene. Han vet at det ikke er riktig at folk arbeider slik. Likevel er det ingen som gjør noe med det.

Bestefar står på skrevende bein og nekter tyskerne å komme inn i huset da de kommer og vil bo. Han er fryktelig redd. Det er nifst å se en bestefar som er redd. Likevel bretter morfar ut skjorta da tyskeren spør om han heller vil bli skutt enn å gi fra seg huset. Og det er så stille i stua at han synes det er som om de er døde alt alle sammen.

Men ingen blir skutt. Og de bor i Vika i bestefar-huset alle fem. Bestemor og bestefar, far og mor og han.

Tanja liker ikke ungguttene som passer på jordkjelleren. Hun knurrer og skuler og ser ut som en piasavakost på ryggen når de nærmer seg. Det er som hun også vet at det er krig og at tyskerne er fiender som de må tåle fordi de er redde for dem. Hun er bare en hund, likevel vet hun alt.

Han ser på henne at hun er redd for tyskerne når de vifter ungene vekk og er morske. Hun knurrer og har halen mellom beina.

Russefangene går ikke som folk flest – de subber bortover veien i de vide, uformelige kappene sine. Han kan ikke forestille seg at det er noen kropp under. Det blir så nifst å se dem. Bare et snauklipt hode på en mager hals som viser senene når de bare snur littegrann på hodet. Av og til stikker et spisst kne fram fra kappeåpningen. Tvers gjennom buksa. De beveger seg som om de går i søvne. Øynene har lik-

som ikke lys. Han tenker ikke på dem som ordentlige mennesker. De er russefanger.

Det hender at ungene leker tysker og russefange. Det er ikke særlig artig å være russefange. Det er mere fart i å kommandere og svinge gevær og brøle. De guttene som er tyskere er alltid størst og sterkest.

Tanja, som er en schæfer, liker ikke tyskere. Gutten ser ikke at de gjør så mye galt, egentlig. De brøler mest. At de virkelig skal skyte en vakker dag, er for utrolig. Han kan liksom ikke forestille seg det.

Russefangene lager forskjellige ting. Av tre. Han er av og til sammen med dem som er litt eldre og gir dem brød. De som er mest frampå får slike små tresaker i bytte. Lynraskt kommer knoklete hender fram fra den skittenbrune kappedrakten og griper brødet mens vekten ser en annen vei. Slik er det alltid. Noen ganger får russefangen tid til å gi noe i bytte. Men gutten er aldri så heldig at han får noe. Det er slik å være liten. Alltid kommer noen andre først.

Stuevinduene i bestefarhuset vender mot veien. Han kan følge med når det stumme arbeidslaget kommer subbene med sleggene på nakken. En gang er han modig og med i første rekke med brødskalken sin. En offiser med kasjettlue og pistol vokter flokken. Vifter ungene unna etter hvert som de presser seg over veigrøfta og innpå fangeflokken. Gutten beveger seg sidelengs mot en fange som ser ut som han ikke har fått noe. Ungene passer på å fordele maten rettfærdig. Brødet er bredere enn gutten. Han prøver å gjøre seg så usynlig som mulig, likevel ser

han at offiseren har oppdaget han. Det går en skjelving gjennom han. Men offiseren fester blikket på noe annet. Ikke alle tyskerne er like fæle.

Det er denslags Tanja ikke skjønner. Hun er en hund. Han er en gutt. Stor nå. Forstår at noen tyskere har mildere øyne enn de andre og bare lar blikket gli ut til sida og rett ned i det svarte vatnet i veigrøfta når ungene gir russefangene brød. Senere passer han på at han ikke har så store brødstykker at han ikke kan dekke dem med kroppen sin. Det er ikke verdt. For alle tyskere er ikke likedan.

Han finner på at det vil se helt tilforlatelig ut dersom han tar seg en liten tur i motsatt retning – mot skjåen, og så kvikt passe på å springe baklengs med brødet bakpå nakken. Arne og han samler brød i ei blikkbøtte. Det er fryktelig lurt gjort, for de kan sette blikkspennene fra seg under brua. Så peker de heller når fangene kommer for å hente vann til støpingen. Det er lettere enn å utsette seg for tyskerne. Når vakta snur seg bort, peker de på brua, og karene forstår. Gutten skjønner ikke hvordan fangene klarer det, men blikkspennene tømmes alltid.

Vatnet under brua surkler fredelig videre.

Far er nesten aldri hjemme. Han kommer når han kommer. Ingen vet noe. I alle fall sier ingen noe. Far forteller han aldri at han skal av gårde. Han er bare vekk en kveld når gutten kommer hjem til kveldsmaten. Men det gjør ingenting, for mor er alltid der. Bestefar og bestemor også. De er en del av huset i Vika. En ganske annen og viktigere del enn unggut-

tene utenfor jordkjelleren. Det er ikke langt imellom. Likevel er det en annen verden.

Tidlig på høsten – før frosten kom – kan han huske at de var på hytta til Erikstad sine. I Kanstadbotn. De hadde med seg mange små kvarteler. Mor gjorde slik nummer av de der tønnene. Fortalte til alle at de skulle plukke blåbær. Det gjorde de også. Noen dager var de hos Gundersen sine. Han skjønner ikke at de skal behøve så mye bær. Men mor ble fryktelig fortvilet da et kvartel falt i bakken da de skulle hjem, og bærene trillet utover veien. Det er viktig med blåbær.

Det er ikke bare bærene. Av og til nevner de krigen med rare skurrende stemmer. Han får en ullen, utrygg fornemmelse av at det var krigen – mere enn bærene som gjorde det nødvendig å være i Kanstadbotn.

Han husker at samtalene stanset opp når han eller en annen av ungene kom inn i hytta.

Der er noen ord som aldri sies. Men de er likevel synlige hele tiden. Om kveldene henger de over senga og har i seg alle spørsmålene han ikke vet å forme og alle svarene han vet han ikke får. Han ser ordene der i mørket og prøver å tvinge seg inn på dem. Prøver å signalisere til bildene av de voksnes alvorlige ansikter og rådville, hemmelighetsfulle prat. Men det ender bestandig med at søvnen tar han. Lydene fra huset overbeviser han om at natta ikke er noe å være redd for. Han hører ovnsringene nede hos bestemor.

Hører det slå i ei dør et eller annet sted i huset. Best er det når mor spiller piano. Den lyden tar alle usikre lyder bort.

Likevel hender det utover høsten at han ser for seg kveldene i hytta i Kanstadbotn. Det var så underlig. Så mange mennesker som egentlig ikke kjente hverandre. Når han spurte om de skulle hjem snart – så fikk han bare et kanskje til svar. De fyrte på peisen hver kveld. Bildene rammes inn av peisvarmen og voksne stemmer. Noen ganger var stemmene irriterte, nervøse. Som om de slett ikke vil være der og plukke de hersens blåbærene.

Ett bilde er klarere og har mere lyd enn de andre. Det er ikke godt å mane fram etter at han har lagt seg. Det skal helst komme fram i dagslys. Bestemor eller mor skal helst være hos han da.

Det er sommer. Han er oppe i Hamdalen og kommer gående nedover veien alene. Tenker på ingen ting. Det er sol. Sånn rar glohet sol som gjør ham svett i nakken, men er god likevel. Han går akkurat forbi hos Winsjansen sine da himmelen sprenges av flydur. En kar han ikke kjenner så nøye kommer løpende. Roper at nå kommer flyene og «tar» det tyske transportskipet. Et par unggutter farer forbi i veldig fart og roper til han at han skal pelle seg hjem til mora si, for nå blir det skyting.

Han blir stående og se på ildkulene. Bildet er tydelig når han tar det fram igjen. På en måte er det tydeligere nå enn i sommer.

Lyskulene!

Han står med hendene dypt nedi lommene og ser på med åpen munn. Han går ned til brua og blir stående igjen, henger på rekkverket og glør utover havet. Da ser han båten de skyter på. Lyskulene er ikke bare lys. Det er ordentlige kuler! Noen treffer vatnet. Men andre treffer båten! Han glemmer at det er han som står på brua og ser. Er liksom ingen. Henger bare der på rekkverket mellom himmel og jord.

Mor er brått der og tar han i nakkeskinnet. Det er forsmedelig. Men det hører også med. Det er skam å bli dradd med slik når en er fem år. Alt er farlig og mor er redd.

Han skjønner at det var før tyskerne tok potetkjelleren. For det var dit mor dro han med. Det var mange der. Noen gråt fryktelig. Der var klamt og ikke til å holde ut. Mørkt og nifst. Bestemor, Erna, mor og han satt sammen. Og Erna hylte som en stukken gris, enda hun er mye eldre enn han.

Etterpå kommer bildet av jordkjelleren for ham. At de sitter der. Og bildet av russefangene. Han ser at de griper brødiskalkene – fort som lynet, og stikker dem under kappa si. Han skjønner at de er fryktelig redde. Men han skjønner ikke den søvnige måten de er det på. Det sees liksom ikke på dem. Øynene deres glir unna. Han får aldri sett i dem at de er redde. Vet bare at det er slik.

De som bor langs elva og rundt brua som russefangene bygger er også med i redselen. Skredder Nøss

som sitter med beina i kryss på bordet sitt og syr og ser ut gjennom vinduet. Gutten tror at Nøss ser mye. Og i andre etasje sitter skomaker Juel med sine harde smell over utslitte såler. En underlig, ilter lyd. Redd!

Gutten har vært der, både hos skredderen og skomakeren, med far eller mor. Flere ganger. De er med i bildet fordi de bor ved brua der russefangene slår med sleggene og tar brødsalker i full fart og haster videre. De har vinduer mot veien begge to. Han fun-derer mye over hvorfor ingen sier noe. Nesten hver kveld. Om dagen er alt annerledes. Bildene er ikke tydelige fordi virkeligheten er.

Han ser skredderen best om kvelden når han lig-ger i senga si. Det store bordet framfor vinduet. Alt tøy et lagt utover. Alle tråddene i små løvboller i krokene. Han kan se skredderen fra innsiden og gjennom vinduet – alt etter som han vil når han lig-ger slik i senga. Når bildet er utenfra, ser han skred-deren fra siden. Noen ganger har mannen den ene foten ned fra bordet. Slik!

Far er ikke med i de redde bildene. Han er all-tid ute og maler. Lager malingen selv. En stor dunk med linolje. Et eventyr av små papirposer med alle fargene i! En stor pose med kjedelig sinkhvitt. Far ber han rett som det er om å røre med en trepinne i boksen når han blander fargene. Moro! Far er alltid en verden for seg. Flytende. Plutselig er han ikke der.

Far studerer de små prøvepinnene med ulike farge på. Han sier lite. Gransker dem framfor lyset. De må

«stå» til hverandre sier han. Golvlister, vinduslister, taklister. Alt. Han er fryktelig nøye. Noen ganger tar han seg tid til å rose male serveringsbrett for folk. De kommer innom og bestiller. Så slår de av en prat med mor. Ovale, svarte brett med oppbrettet kant. Blomstene står og gløder mot den svarte flata til slutt.

Far arbeider på et bittelite rom oppe under taket. Han kan så vidt stå oppreist der inne. Men det gjør ingenting for han sitter når han arbeider. Gutten får se på. Musestille. Fars kott er i den eldste delen av bestefars hus. De forteller at det har vært losjihus og litt av hvert i gammelhuset. Han synes det er rart å tenke på at noe har vært før – før han ble født. Det går liksom ikke an. Likevel har han et slags bilde inni seg av det også.

Han må holde pusten når far setter mønster på det han skal male. Først tegner han opp mønsteret på et papir og stikker opp alle strekene med nål. Det er et svært arbeide. Så legger han papiret på brettet han skal male og drysser over med talkum. Der talkumet treffer hullene, faller de ned på den svarte flata og blir stående igjen når papiret fjernes. Tilsammen danner det mønsteret som far skal male. Da gjelder det ikke å få nyseanfall! Det er ikke lov. Han blir bestandig lattermild når han ser far legge mønster på. Det er som om han skal sprenges av latter og nys. Bare for at han ikke må! I bildet med far er det ikke noe å være redd for. Bare farger og talkum og rask og papir på golvet.

Far ber han rett som det er å krype under bordet

og hente noe som har ramlet ned. Papirkorga når han akkurat under haka når han står på kne og plukker papir under bordet.

En dag kommer det to offiserer på besøk til huset ved jordkjelleren. De kommer fra Øygården. Det er lang vei. Det er ikke ofte gutten har vært der. De har hørt at mor spiller piano og vil høre på. Mor setter seg litt motvillig til å spille. Mennene i uniform lytter og smiler. Men far liker det visst ikke noe særlig. Han går opp på loftet mens mor spiller.

En dag hører han noen snakke om at dersom noe hender med jordkjelleren så kommer hele huset til å bli blåst til himmels. Han forstår at det var dristig av bestefar å nekte tyskerne å ta huset. Vet ikke om han *så* at bestefar brettet til side trøya og skjorta og *hørte* han si til tyskerne at de bare skulle skyte, eller om noen har fortalt han det. Det irriterer han en stund, fordi han ikke kan fortelle det til ungene i veien dersom han ikke så det – på riktig. Så glemmer han det. Tror til sist for sikkert at han *så*. Men han sier ingenting til de andre ungene likevel.

Der er mange dører i huset i Vika. Når noen går i den ene enden av huset, eller bruker stemmen gjennom åpne dører, så høres det godt i den andre enden. Om han ikke riktig så tyskerne den gangen de skulle ta huset fra dem, så mener han i alle fall sikkert at han *hørte* dem. Skulle bare mangle!

En dag er det noen som skyter ved husnova, like

utenfor vinduet. Han kikker ut og ser at det ligger en tysker ved husveggen og skyter. Han ser ut som et levende teppetrekk i den hvite drakten sin. Senere får han vite at det bare var «fispatron»! Men han kjente redselen tvers gjennom klærne. Gevær er farlige selv om ingen skyter med dem ... Redselen er ikke bare noe han tenker på kan *bli*, den er der helt tydelig. Nå! Med en gang!

Tanja bjeffer og bærer seg fryktelig. Mor renner ut og bruker høy, skingrende stemme. Unggutten ler og sier noe på tysk. Han hører det tvers gjennom vegger og dører. Klemmer fjeset mot den isete ruta. Hjertet stopper et øyeblikk fordi han vet at mor står der ute. Men de skyter ikke på henne. Senere venner alle seg til knatringen. De skyter bare på dagtid. Kaller det øvelse. Alle finner seg i det så nær som Tanja. Hun bjeffer alltid og vil renne ut og ta ungguttene.

På en eller annen måte blir han aldri ferdig med blåbærturen til Kanstad. Det er rart å dra på blåbærtur seint om kvelden på den tida da han vanligvis må legge seg. De reiste ikke med lokalbåten, enda han vet den går både til Erikstad og Kanstadbotn. De reiste med en liten båt i svarte natta. Og ingen snakket med hverandre. Satt bare og ble fraktet.

Gutten fikk tak i et metall-målebånd mens de satt rundt peisen på hytta. Han moret seg med å få målebåndet til å gå inn og ut av den runde boksen når han trykket på en knapp. Det ble et skarpt smell som slo festlig ut i rommet mellom de lave, voksne stemmene.

Plutselig hoppet ei av damene til og ba han sint om å slutte med det bråket. Han satte seg skamfull i en krok med hendene rundt knærne. Det ble ekkelt og stille i hytta. Mor satte seg bort til han. Men hun sa ingenting. Far var ikke der. Far var utenom bildet. Alltid.

Der var mange i stua. Men det ble ikke sagt så mye. Hun med den nervøse, sinte stemmen ble også taus. Det var som om alle lurte på hverandre. Han ble svett i handflatene og holdt seg til mor. Han sov på hemsen hos henne. Hun hadde et nakent ansikt som likevel ikke viste hva hun egentlig tenkte.

Siden når de vel er hjemme, hører han noen snakke på mors kjøkken om noen av de unge jentene som var på hytta hos Erikstad. Bare noen få lave ord.

– Ho ødla foten. Skulle rømme. Hoppa ut vinduet. Blei tatt alle sammen!

– Snøballen ruller fort ...

– Ja.

Han vet ikke hvor han har ordet fra. Grini. Det har en hul klang av metall. En ekkel lyd. Som av målebåndet i metallboksen. Han skjønner ikke at han noen gang likte den lyden.

Krig! Han hører ikke så ofte det ordet. Men han hører det. Vet liksom ikke hva det er. Men det har noe med tyskerne å gjøre. Det har noe med alle de usagte ordene, alle blikkene, all samtale som brått stopper opp dersom et bestemt menneske kommer inn i rommet. Gutten sitter under bordet og snapper

opp små bilder som til sammen skal gi han et helt bilde av ordet krig. Ennå har han ikke forståelsen av det.

En liten del av bildet er at en må være forsiktig med maten. Han tenker ikke over det, men fornemmer at det ikke alltid har vært slik: At smulene på golvet også er mat. Kjøkkenbenken er like lang som den ene langveggen. Men der blir ikke sølt mange smuler utover. Og det er på grunn av krigen. Der er et skap av finér oppå benken. Det har far laget og lakkert. Bildet av krigen er de tomme, ryddige kjøkkenskapene og syltetøyet av tyttebær og kokte gulrotbiter. De blir inni bildet fordi noen forteller om sukkeret før i tiden. Sukkertanga henger på plassen sin. Den glefser de store brune sukkerklumpene rett i to. Men han hører om det hvite sukkeret. Det må ha vært noe riktig godt å ta i munnen. Det er ikke i bildet. Derfor er det på en måte ikke virkelig.

De har gulrøtter og poteter i kjelleren. De kommer fra åkrene nedenfor huset. Ligger i tørr, hvit sand som er fraktet fra stranda på Rotvær. Før krigen hadde de alt i potetkjelleren. Nå får ingen komme inn dit mere.

Det er ganske festlig når bestemor «knaller» av gårde med sukkersaksa. Knuser det mørke sukkeret i mindre og mindre biter. De spretter svært. Gutten får alltid en bit. Helst de som faller på golvet. Han blåser bare på dem. De er like gode. Alle smuler er mat! Sukkeret er i en rustrød boks. Der er flere bokser i skapet. Snirklete bokstaver utenpå. Mel. Kaffe.

Sukker. Han kan ikke lese, men mor staver og leser for han. Han pleier å tømme over i boksene når mor kommer fra butikken med matvarer i gråpapirposer. Han sitter på benken og føler seg betydningsfull. Det er viktig ikke å søle utover. Han hører den sære, skjøre lyden av mel og gryn som renner ned i boksen. Han glemmer det aldri. Mors kjøkken er bare et kott i forhold til bestemors. Ikke noe ordentlig kjøkken. Hun har ikke innlagt vatn. Må gå med bøtta og hente hos bestemor eller i elva. Men klager ikke.

Elva er til å hente vatn i, og til å skylle klær i – nederst. Alle kommer dit. Om vinteren slår de hull i isen og slipper bøtta nedi. Om det er lite hull, bruker de blikkøsen til å ta opp vatnet med. Kvinnfolkene ligger på kne i elvosen og skyller klær. Det er kaldt om vinteren. De slår og blåser i hendene som lyser mot den blå-kvite isen, ildrøde av frost og isvatn. Så kommer ungene og hjelper til. Spark eller kjelke brukes til å frakte stamper og bøtter med klær eller vatn.

Etter kalde dager med skylling og vatnbæring er det ofte glovarm sildegrynssuppe til middag. Masse heslige gryn, synes han. Vet ikke noe verre i hele den vide verden. Det stanker sild over hele huset. Det hjelper ikke at sildebitene er sirlig skåret opp. Han grøsser. Sildebeina står opp over overflaten som antenner og skraper i ganen og på tunga lenge før han tar første munnfull. Han pleier å jukse til seg sporbitene. De er ofte uten bein. Og så har de en

mørkebrun farge. Er ikke så uappetittlige som de grå sildebitene. Mor sier det er saltet som gjør dem mørke. De ligger lenge i kjelleren med saltlake på alle kanter. Så trekker det bedre på sporstykkene enn på silda ellers – fordi sporstykket er så velsignet tynt. Han redder seg på det. Men sildegrynssuppe er og blir en trasig sort. Kålrabi i massevis. Han kan ikke begripe at det skal være nødvendig med kålrabi.

En dag hører han at de voksne er sinte inne på kjøkkenet hos bestemor. Hører dem nevne *tysker*. Han spisser alltid ørene når det ordet kommer fra noen. Han lister seg inntil dørsprekken.

De snakker om ei geit. Onkel Bjarne si geit. Han har den i fjøset sitt. Det som er vegg i vegg med det vesle naustet der han har båten. Den tyske soldaten har stukket bakbeina til geita opp i lærstøvlene sine og gått løs på geita, sier de. Senere får han vite at de har slaktet geita til onkel. Han prøver å huske samtalen mellom de voksne – men greier liksom aldri å komme helt til bunns i det. Hvorfor skulle soldaten gjøre det slik? Slo han? Gutten spør forsiktig. Men får vage og unnvikende svar. Soldaten har forgrepet seg på geita, sier en eller annen i forbifarten. Gutten kan ikke forstå at det skulle være nødvendig å avlive geita for det. Han ser for seg hvordan den så ut når den gikk omkring og tygget gress. Det var ei munter og artig geit. Nå er den ikke mer.

En annen dag kommer uhyggen som en vegg over alle. Folk gråter. Gutten tør ikke spørre. Likevel kommer det for en dag. Om ungjenta som var sam-

men med ei venninne og plukket bær borte i Ura. «Tysker»-ordet får en ekstra kald og nifs klang. Forhatt. Det er en av «dem» som har drept ungjenta på bærtur.

Det er ikke lenger bare et ord: Krigen. Han har sett jenta mange ganger om han ikke kjenner henne. Hun er plutselig usynlig. *Død!*

Han ser for seg unggutten under vinduet. Ser for seg geita med skjegget og gress i kjeften. Ser for seg målebåndet som spretter inn i metallboksen med et klikk. Det blir uhyggelig med bærturer.

Han spør endelig hvorfor tyskeren drepte jenta. Men ingen svarer. Det er visst for fælt. For trist. Han skyver det bort. Bildet av jenta. Det blir for heslig uten at han kan se det helt klart hvorfor. Og han skjønner at det er så fortvilet mye han aldri vil få vite så lenge ingen svarer.

Han er ofte på kaiene. Men det er ikke lov. Det er farlig. De voksne tror at en detter i havet. De større guttene fisker mort der nede. Snelletråd og bøyde knappenåler. Han lurar seg til å fiske – han også. Får en og annen som han forærer katta.

En dag kommer en fiskebåt til kaia. En hel del folk som skal kjøpe fisk melder seg straks. Men nei. Det er fritt for fisk, sier de ombord. Det blir masse oppstyr og kjefting så ungene trekker seg forskrekket unna. Fiskerne blir beskyldt for å selge fisk til tyskerne på Nes. Det er stor skam. Det blir mye skjelling som ender med at fiskebåten forsvinner ut Vågen.

Han har lenge sett og hørt at når tyskerne viste seg eller ble nevnt – så forandret folk seg umerkelig. En kunne ikke si helt nøyaktig hva det var, men ... Etter episoden på kaia skjønner han at det er andre enn tyskerne som får folk til å forandre seg. Det er utrygt og dumt.

Det er en del av bildet.